

[I] REI D'INNOCENTS, BISBE DE BURLES: RIALLA I TRANSGRESSIÓ EN TEMPS DE NADAL

Francesc Massip
Universitat Rovira i Virigli de Tarragona
 Institut del Teatre de Barcelona

Hi ha dues pintures de Pieter Bruegel el Vell (c.1528-1569) i cinc de Jacob Jordaens (1593-1678) que, al nostre parer, cal vincular amb personatges festius propis del folklore i la teatralitat medieval. [II] Ens referim, pel que fa a Bruegel, a “Jornada obscura” (1565, Kunsthistorisches Museum, Viena) taula pertanyent a un cicle sobre les Estacions de l’any que representa l’època entre gener i març, quan es duu a terme la poda d’arbres, activitat protagonista del quadre. [III] Ens interessa, però, el detall de la banda inferior dreta, potser l’autèntic argument de la pintura traslladat segons la concepció manierista a un racó de la composició, on hi ha dos nois que duen del canell un nen que porta un fanal a la mà dreta, al front una corona pintada sobre una visera de paper i dos coixins lligats a l’esquena i al pit, d’on penja un picarol. L’un dels nois (esquerra) va amb vestit talar i capell d’eclesiàstic i l’altre (dreta), amb calces clares i samarra fosca acabada amb una ampla franja vermella, es duu a la boca una neula o galeta, i a l’altra mà n’ostenta una altra. [IV] D’altra banda, hi ha “Els tolits” (1568, Museu del Louvre) on cinc personatges mancats de cames o peus s’arrossegueu amb crosses, xanques i pròtesis de fusta, vestits amb capes d’on pengen cues de rabosí, [V] aspecte que comparteix un altre esguerrat que apareix a un costat de la plaça del célebre “Combat entre el Carnaval i la Quaresma” (1559, Kunsthistorisches Museum, Viena) del mateix pintor. (tornar a IV) Un dels tolits, a l’esquerra, duu una corona de paper semblant a la del nen de la “Jornada obscura” i un altre, a la dreta, ostenta una mitra presumiblement també de paper, una mica arrugat; el d’enmig duu camals de cascavells, com tants ballarins de comparses populars. [VI] Pel que fa a Jordaens coneixem fins a cinc versions diferents del tema que duu per títol “El Rei de la Fava” o “El Rei beu” d’entre 1638 i 1655: al Museu de l’Hermitage de S.Petersburg,[VII] al Kunsthistorisches Museum de Viena, [VIII] al Staatliche Museen de Kassel i [IX-X] dues als Musées Royaux des Beaux Arts de Belgique (Brussel·les). Totes són protagonitzades per un rei de burles d’aspecte ancià, bevent animadament amb els seus convidats.

Llibertats de Desembre i Festes dels folls. Tot plegat ens remet al frondós context de celebracions d'antiga estirp situades a l'època hivernal i particularment a l'entorn del canvi d'any, que es corresponen amb les Saturnals romanes,¹ festes durant les quals es fomentava la inversió dels rols quotidians amb la preponderància per uns dies dels més humils, quan s'acceptava qualsevol transgressió perquè en el fons el desordre efímer garanteix l'ordre permanent; una antiga pràctica que es cristianitza lentament. A l'Edat Mitjana aquestes festivitats s'agrupen en les anomenades “Libertates Decembris”, “Calendas Ianuarii” (Cap d'Any) i festa dels dotze dies (de la Nit de Nadal a la *Twelfth Night* o nit de Reis), celebracions que, passant per la setmana dels barbuts (sant Maure, sant Antoni abat i sant Pau ermità), s'allargaven de fet fins Carnaval. Eren jornades extraordinàries basades en dos missatges bíblics: l'un extret del capítol tercer de l'*Eclesiastès* referent a les contradiccions de la vida humana que justifica sense embuts que “per a tot hi ha el seu moment, i un temps per a cada cosa sota el sol.”² Aquest *Omnia tempus habent*, doncs, justificava l'excepcionalitat de la transgressió festiva. L'altre procedent d'un text tan il·lustre com el *Magnificat*, un verset del qual resa: “Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles”, això és “va depositar els poderosos del setial y va exaltar els humils” (Lluc 1, 52), que legitimava, doncs, la inversió de valors característica d'aquestes festivitats. Celebracions que prenen la seva saba en aquesta idea de transgressió puntual, això és, cenyida a un temps concret, perfectament delimitat, que servirà com a vàlvula de descompressió de les tensions que al llarg de l'any genera la rígida estructura jeràrquica de la societat de l'època. Per tant, són celebracions dirigides a oferir una compensació alliberadora als més desafavorits: els humils, els dèbils, els baldats, els nens, els animals (Massip 2003).

Tot i que pot semblar sorprenent o paradoxal, a l'Edat Mitjana, aquestes celebracions del desordre, de la inversió de les jerarquies, van nèixer en cercles eclesiàstics i a redòs seu, perquè aquesta pràctica resultava un desitjable exercici d'humilitat particularment per als eclesiàstics de rang superior envers el baix clergat, subdiaques i acòlits. Pensem que el riure festiu que es generava no posava en dubte

¹ MACROBI, Ambròs Teodosi, *Les Saturnals*; introducció de Pere J. Quetglas ; text revisat, traducció i notes de Jordi Raventós, 2 vols. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 2003-2004.

² I continua: “Temps d'infantar i temps de morir [...] Temps de matar i temps de curar. Temps d'enrutar i temps de bastir. Temps de plorar i **temps de riure**. Temps de lamentar-se i **temps de ballar** [...] Temps de guardar i temps de llençar. Temps d'esquinçar i temps de cosir. Temps de callar i temps de parlar. Temps d'estimar i temps d'odiar. Temps de guerra i temps de pau” (*Ecl.* 3, 1-8).

allò sagrat, ans en sortia reforçat per l'element còmic que és el seu doble, el seu eco permanent: sacralitat que pren noves forces precisament de la paròdia del sacre. De fet, els joves clergues que participaven en aquestes festes d'inversió devien utilitzar alguns elements característics de les “performances” dels joglars (Pietrini 1999: 1.11).

Hi ha tres tipus que encarnen la innocència, la humilitat i la manca de contaminació social: els nens, els folls o mancats i les bèsties de càrrega. Tots tres tindran tot el protagonisme durant aquestes festivitats d'inversió que se succeeixen al llarg de l'hivern, una estació amb poca feina agrícola que permetia, doncs, el lleure, el joc i les relacions grupals que s'aprofitaven per reforçar els vincles socials mitjançant la xerinel·la, el sarau i l'intercanvi de regals.

Dignitats efímeres: 1. Bisbetó

És en aquest context que sorgeixen les dignitats o autoritats efímeres, particularment entre els nens que esdevenen reis per un dia o, entre els escolans, prelats durant unes jornades de tolerància en què es capgiren els valors. A les Catedrals, el dia de St.Nicolau (6-XII) (la jornada que encetava el cicle festiu d'hivern, com recorda la dita popular: “sant Nicolau obre les festes amb clau”) s'escollia l'*Episcopellum* o *Episcopus puerorum* o *scholarium* i, als monestirs, l'*Abatellum* o *Abbas parvulorum*, o també el *Pontifex Stultorum* propi de la Festa dels Bojos (l'u o sis de gener): papa, bisbetó o abató de bufà que, investit amb la mitra (o tiara), anell i crossa d'autoritat, designava la seva cúria, celebrava, el dia dels Innocents, un ofici solemne i donava la benedicció en clau paròdica, com s'assenyala en una Consueta de Lleida del s.XIV (Miró 1996: 15). [XI] En una estranya representació figurada en un capitell del claustre del claustre de Sant Pere de Galligants (Girona, s.XII) hi ha quatre dansaires cap per avall als angles, a tres de les cares hi apareix un barbut que toca un instrument de corda amb arquet, un bigotut que sembla tocar-ne un de percussió i una figura femenina, plausiblement ballarina, mentre que a la cara interior del capitell hi ha un bisbe mitrat que oficia una cerimònia litúrgica davant l'altar.³ Una assimilació entre l'activitat joglaresca i l'eclesiàstica que sembla remetre'ns de ple a les mencionades cerimònies

³ Pere BESERAN, “Sant Pere de Galligants. Escultura”, *Catalunya Romànica*, V (Barcelona 1991): 167. Reproducció del capitell a Puig i Cadafalch, *L'escultura romànica a Catalunya*, Barcelona 1949, lám. 66 (p. 84) i a J.CALZADA, *Sant Pere de Galligants*, Girona 1983, fig. p. 319.

d'inversió.⁴ Pensem que aquestes manifestacions han estat llegides com una tendència a realitzar l'ideal paulí dels “folls a causa de Crist” (I Cor. IV, 10). Aquesta follia institucionalitzada recobriria un tipus de santedat, on l'expressió de la pietat consistiria a mostrar-se públicament com a bufons, obeint l'imperatiu paulí: “Si algú es creu ser savi segons la saviesa del món present, que esdevingui foll, per tal d'esdevenir savi. Car la saviesa d'aquest món és follia davant Déu” (I Cor. III, 18-19). [XII] Així els clergues transvestits en folls de l'Església manifestarien un compromís de fe humiliant-se en una identificació còmica amb la humilitat i les humiliacions que va rebre Jesús, que va nèixer en un estable vora un ase, va entrar a Jerusalem sobre un ruc i va ser investit amb l'hàbit del foll per Herodes, amb un ceptre de canya i una corona d'espines com a emblemes d'un regnat de burles (Horowitz-Menache 1994: 45-48).

Són dies en què tant el clergat com els escolans anaven per l'església ballant i fent corredisses, disfressats amb màscares o vestits burlescos, entonant cançons no gaire sagrades, llençant cendres i altres immundícies al terra, aspergint al poble amb cues d'ase, fent besar el portapau als fidels amb un suro cremat i contrafent l'ofici de la Missa, com s'observa a l'*Officium Lusorum* o Missa dels Jugadors, en què se segueix fil per randa les parts de la missa però canviant les paraules; i a l'*Officium Asinorum* o Missa de l'Ase, en què s'introduïa a l'església un ase revestit amb capa pluvial i se'l conduïa a l'altar amb tota mena de bufonades en la festa dels subdiaques (u o sis de gener) que remunta al segle IX (Horowitz-Menache 1994: 45).⁵ [XIII] Entre 1200 i 1222, Pierre de Corbeil, arquebisbe de Sens posa per escrit l'*Officium festi Stultorum*, on compila i detalla el ritual que té com a protagonista l'ase, sens dubte recollint una llarga tradició amb la intenció de reglamentar-la i arranjar-la amb finalitats restrictives (Laharie 1991: 280-2).⁶

⁴ Federico REVILLA, però, interpreta l'esmentat capitell com una "psicomaquia incruenta". En tot cas aquesta dicotomia entre el model (l'oficiant) i l'antimodel (les joglaresses) no fa més que confirmar l'ordre establert, car la transgressió de la “Libertas decembrica” refrenda, en la seva excepcionalitat puntual, l'edifici moral cristià.

⁵ La Festa de l'Ase és descrita amb tot detall en una carta dels doctors de la Facultat de Teologia de la Universitat de París (1444) dirigida als prelats que condemnaven “les Festes de Folls celebrades en l'octava de la Nativitat o el primer de gener en certes esglésies” (*Chartularium Universitatis Parisiensis*, ed. H.DENIFLE, 4 vols., París 1891-99, vol. 4, 652ss.; vid. també J.P.MIGNE, *Patrologiae Latinae*, 207, col. 1169).

⁶ Bib. Mun. Sens ms. 46, publicat i comentat per F.BOURQUELOT, *L'office de la fête des Fous de Sens*, Sens: Duchemin 1856; H.VILLETARD, *L'office de Pierre de Corbeil: texte et chant*, Paris: Picard 1907.

[XIV] La documentació catalana parla d'actes espectaculars durant aquestes festivitats a l'interior del temple, sovint amb elements profans, en principi tolerats a causa de l'època d'alliberament i inversió en què se celebrava, però després progressivament prohibits. Sabem que el 1360, a Vic, es feien jocs i processons en les festivitats de St. Esteve i St. Joan que comportaven alguns "excessos", com la introducció d'ases, rossins, cavalls, muls o bous al claustre de la catedral (Anglès 1935: 284).⁷

[XV] Les disbauxes que tals festivitats acabaren produint es van veure blasmades en sengles disposicions jeràrquiques, ordenances que consignen mil extravagàncies, que comencen a considerar-se irreverències, i on es ressenyen clergues amb màscares de figures monstruoses o vestits de dona, de còmics o d'histrions, amb gesticulacions i bellugadissa obscenes;⁸ o que celebren els oficis amb hàbits seculars; o que se'ls veu deambular pel cor, entorn els altars, amb els braços carregats de flascons de vi, grans fogasses de pa, trossos de carn i pernils; o entregant-se a mil i una bromes coronats amb llorer o altres fulles o cofats amb gorres vermelles; ballen a la nau, canten cançons llicencioses, "mengen carn grassa, fins i tot sobre l'altar", juguen a daus sobre el tabernacle i prop els vasos litúrgics, etc. (Heers 1988: 84-90). Una benedicció episcopal bufa d'Occitània deia: "Que Déu us done un gran mal de cap / amb un cabàs ple de cops / i un jec de galtades sota el mentó./ El senyor bisbe aquí present / us dóna mil cabassades de mal de dents, / i a les vostres dones / els posa una cua d'ase".

[XVI] Altres pràctiques les coneixem per les prohibicions que comencen a resoldre's al llarg dels segles XV-XVI. Per exemple, al Concili de Basilea (1445) blasmava que en certes esglésies, durant la "festa dels bojós o dels innocents, és a dir, dels nens", "alguns es presenten vestits amb mitra pastoral o vestits pontificals, altres com a reis o ducs... altres es lliuren a divertiments teatrals i emmascaraments, altres a les

⁷ A principis de segle XX, a l'Alt Vallespir, encara pervivia l'anomenada *Missa del Burro* en les matines de Nadal, en la qual "s'hi feien cerimònies grotesques i paròdies indignes dels textos sagrats" (Francesc BALDELLÓ, "Folklore litúrgic. Temps de Nadal", *Vida Cristiana*, X, núm. 82 (1923): 71-76), segurament una versió popular de l'antiga *Asinaria Festa*.

⁸ Ho blasma Innocenci III en la decretal de 1207 o *Regesta sive epistolae*: «interdum ludi fiunt in eisdem ecclesiis theatrales, et non solum ad ludibriorum spectacula introducuntur in eas monstra larvarum, verum etiam in tribus anni festivitibus, quae continue Natalem Christi sequuntur diaconi, presbyteri, ac subdiaconi, vicissim insaniae suae ludibria exercentes, per gesticulationum suarum debacchationes obscenas, in conspectu populi, decus faciunt clericale vilescere» (PL 215, 1070-1071) (*Apud Pietrini* 2001: 31n).

danses i balls d'homens que provoquen riures desencaixats perquè es transvesteixen de dones per fer espectacle, altres preparen tiberis i banquets”.⁹

El 1539 a la catedral de Girona s'acaba amb l'obligació que abans tenien canonges i preveres de rebre la confirmació que donava el Bisbetó, on el nen escolà devia venjar-se amb una bona plantofada de tot l'any d'obediència incontestable. El 1541 es prohibeix que "no sie algú de dita Isglésia que tir nates a terra, cendra ni altra immundícia, ni es fassen caure los uns als altres, ni aporten dit Bisbató ballant per la Isglésia, ni fassen lo dia dels Innocents ni altres dies desfressos, ni mudances de sonades de Evangelis, Epístoles ni Psalms [contrafactes musicals] ni altres insolències ni desórdens" (Lucero 1995: 178-9). Si a la Seu gironina hi havia el Bisbetó, a la veïna església de St. Feliu s'escollia l'Abató: el primer acostumava a visitar al segon el dia de St. Esteve cosa que era motiu de grans aldarulls i escàndols. A la catedral de Tarragona s'anomenava "bisbe dels Innocents" i a la de Mallorca, "papa", bé que l'acte rep el nom d'*Entramès del Bisbató* (1511). Però a finals del XVI, en aplicació del concili tridentí, les prohibicions van acabar amb l'acte (Romeu 1994: I, 251-4). A Lleida, les prohibicions de 1567 manen "que sian castigats los minyons o jóvens que fingen fer un bisbet, un Rey de festes o altre magistrat ecclesiàstic o secular" (Miró 1996: 23).

[XVII] Les festes del Bisbetó, doncs, funcionaven com un joc de sàtires i paròdies amb dos moments de naturalesa distinta:

a) la diversió o paròdia litúrgica dins l'església que incloïa els célebres *Sermons del Bisbetó* que constitueixen veritables monòlegs dramàtics. En català se n'ha conservat un del segle XIV (Romeu 1957: II, 17-24), on l'escolà que fa de petit bisbe és introduït i presentat per un altre escolà. Fetes les presentacions, demana silenci i atenció al públic oient (elements retòrics típics dels monòlegs dramàtics medievals), i passa a relatar breument la vida de St. Nicolau, el patró dels escolans, per acabar donant absoltes i convidant a dinar als participants. Es tracta de parlaments molt vius, espontanis i col·loquials, dirigits directament a un públic que escolta.

⁹ «Turpem etiam illum abusum in quibusdam frequentatum ecclesiis, quo certis anni celebritatibus nonnulli cum mitra, baculo, ac vestibus pontificalibus more episcoporum benedicunt, alii ut reges ac duces induti, quod festum fatuorum vel innocentum, seu puerorum, in quibusdam regionibus nuncupatur, alii larvales et theatrales iocos, alii choreas et tropudia marium ac mulierem facientes homines ad spectacula et cachinnationes movent alii comessationes et convivia ibidem praeparant»: *Documenti pontifici sul teatro (341-1966)*, a cura di T. Zarra, Roma, Tipografia Poliglotta, s.d. [1966], pp. 36-37 (*Apud* Pietrini 1999: 1.11).

b) El segon gran moment de la festa el constituïa la cavalcada popular a través dels carrers de la ciutat¹⁰ que, al s.XIII, incloïa també diaques i canonges, car amb ella s'obtenien almoines substancials i menjar per la festassa nocturna. L'Església, doncs, no dubtava en integrar en els seus actes cerimonials elements propis de la cultura profana d'una banda per apropar-se estratègicament a la sensibilitat popular i d'altra banda per transformar-ne els significats tradicionals.

D'aquesta manera cada any, en un dia d'hivern, la paralitúrgia del Bisbetó podia desembocar en sonades taboles amargament evocades per tots els textos disciplinaris, els sermons i els escrits dels moralistes fins ben entrat el s.XVIII.¹¹

[XVIII] A la dimensió popular, urbana i de carrer pertanyeria el "bisbe tolit" bruegelià que sembla encapçalar una companyia de baldats en una mena de processó bufa, en el que seria la versió més baixa de les cavalcades del "bisbe de folls". Potser es tracti d'una quèsta o sortida de col·lecta amb la finalitat de rebre donacions en espècies o en diner, cosa que sembla insinuar un sisè personatge, no baldat, que apareix al fons de la composició amb una plàtera a la mà.

2. *Rei Pàxero*

[XIX] Una altra jerarquia infantil i efímera era la del rei d'Innocents, altrament dit Rei Moixó o Rei Pàxero que es feia per Nadal i Cap d'Any que a València es prohibeix el 1403 "per les bregues i morts que en ell [lo Rey Pàssero e solaz o Joch d'aquell] occurrien".¹² En altres bandes l'efímer monarca era nomenat per l'Epifania -el conegut Rei de la Fava-, per St. Antoni (17 de gener), com el que

¹⁰ "...Des de l'església, se'ls conduïa amb jocs i bufonades indecents... i es passejaven per la ciutat, en carruatges, per fer-se veure; i a la fi, per fer riure al poble, adoptaven postures indecents i proferien paraulotes impies... després es feien transportar amb carretes plenes d'immundícies, i prenién plaer en llençar-les sobre la població que es reunia entorn d'ells" (Heers 1988: 159).

¹¹ "Eren horribles abominacions, accions vergonyoses i criminals, mesclades amb una infinitat de juguineigs i d'insolències; perquè és ben cert que si tots els diables de l'infern hagueren de fundar una festa a les nostres esglésies, no podrien ordenar-la d'altra manera que com es fa en aquests casos..." (*apud* Heers 1988: 156).

¹² Vegeu Ramon MIRÓ I BALDRICH, "Joves reis efímers", *Miscel·lània Joan Fuster*, V (Barcelona, PAM 1992): 67-77, on documenta altres casos com el "rey Moxó" d'Igualada (1480) que com a "pràctica en tots los lochs del principat de Catalunya", regna de les festes de Nadal fins el dia d'Aparici (Epifania); o el de Cervera (1512), on el pintor Pere Alegret s'encarregava de pintar "la carta" i "la corona del Rey Moxó" (1554). A Tàrraga el "rei de Nadal" és documentat entre 1482-1648 i el tortosí Francesc Vicent Garcia, Rector de Vallfogona, parla de "la corona d'oripell / que fou del rei de Nadal" (R.MIRÓ, "Personatges espectaculars a l'Edat Mitjana", dins *Teatralidad medieval y su supervivencia (Actes III Seminari de Teatre i Música Medieval d'Elx 1994)*, Ajuntament d'Elx-IJGA 1998, pp. 61-9).

encara avui en dia es realitza a Biar (L'Alcoià),¹³ o per Carnaval com el “Moixó Foguer” de Vilanova i la Geltrú, personatge tot nu, cobert de mel i plomes que va escampant entre la canalla. El 1745, el bisbe de Terol prohibia el nomenament de “Reyes o Emperadores de Juego” ni que entrin “en la iglesia con la mogiganga de corona de papel... ni con alguna insignia de tales oficios” (Caro Baroja 1984: 344); autoritats lúdiques que amb la seva companyia anaven pidolant per les cases del poble i amb el que recollien s'entaulaven.

[XX] A aquestes jerarquies de rialles fan referència les taules de Bruegel i de Jordaens: a “Jornada obscura” el nen va disfressat indubtablement de rei de miques, cofat amb una visera de paper en la qual hi ha pintada una corona, ben semblant a la de cartró daurat del tortell de Reis amb què encara avui en dia coronem el comensal a qui li ha tocat la fava. És més, el nen del quadre duu el cos cobert amb dos coixins lligats a l'esquena i al pit per protegir-se d'estomacades rituals que el personatge rebria durant la seva exhibició i regnat, i porta un esquellot penjant en bandolera que anunciava el seu pas i feia fugir els esperits malignes. És possible que qui agafa de la mà el nen fos un delegat eclesiàstic, com decreta el sínode d'Angers de 1595, que restringeix la col·lecta d'any nou¹⁴ a no més de dos joves alhora, acompanyats per un dels encarregats de la fàbrica de l'església, amb l'objectiu que els diners no es fonguessin en tiberis i servissin per pagar la cera dels ciris (Heers 1988: 117). La taula de Bruegel mostra un dels nois menjant unes pastes segurament fruit de la capta, i entre els dos s'insinua un sac on arplegarien les donacions, mentre que el nen sembla que amb la mà esquerra agafa un embotit. Darrera s'entreveu un altre noi amb

¹³ Vegeu Gabriel SANSANO, “Joc, ball o danses del rei Pàixaro”, dins Antoni Ariño (dir), *El teatre en la festa valenciana*, València, Generalitat, 1999, pàgs. 233-40, on documenta la presència d'aquesta autoritat efímera a Elx (1421), Novelda (1587), a Monòver (1636) i al mateix Biar entre 1570 i 1605; també menciona el rei Pàxaro i la reina a Agost (1691), i altres semblants Reis “Moxó” a Vila-Real o Culla. Un últim record d'aquestes autoritats efímeres les trobem, ara transformades en danses del Rei Moro, a Agost (L'Alacantí), on tenen lloc entre el 26 de desembre i l'u de gener: per Sant Esteve es canten versos al·lusius a l'efímer regat que ha de venir; la nit del dia següent (St.Joan Evangelista) s'elegeix el Rei protagonista de les jornades entre els joves de la població, i el dia dels Innocents, durant la dansa del Rei de rialles, la gent l'apedreguen amb peladilles i caramels (Manuel OLIVER NARBONA, “Danzas, pantomimas, fantoches y mojigangas”, dins *Teatro medieval, teatro vivo (Actes II Seminari de Teatre i Música Medieval d'Elx 1998)*, Ajuntament d'Elx 2001, pp. 137-158). Si avui en dia s'anomena “Rei Moro” és sens dubte per influència de les célebres festes de “Moros i Cristians” de l'entorn. Oliver descriu una fotografia dels anys 1960 on el “rei Pàixaro” de Biar apareix sobre un ase, vestit amb túnica i capa, llarga barba i corona (p. 154).

¹⁴ L' *Aguilaneuf* o *Gui-l'an-Neuf*, d'on deu procedir “aguilando” (la forma castellana més genuïna) o “aguinaldo”, és a dir les nostres “estrenes”, paraula derivada de les ofrenes romanes que es feien, la Nit de Cap d'Any, a la deessa sabina Strena.

el cap tapat per una mena de màscara i una granera a la mà, tot plegat en relació amb algun joc de Carnaval, [XXI] com els “Mummers” anglesos de la Twelfth Night que fan al poblet de Sulgrave. [XXII] Entre els célebres “Jocs infantils” del mateix Bruegel, hi ha el joc del seguici de la petita reina, potser també en relació a la festa dels reis de miques.

[XXIII] A “Els tolits”, tres dels baldats ostenten aurèoles de riure: l’un, una corona de paper semblant a la del nen-rei però capgirada; un altre duu una mena de cucurulla emmerletada pareguda a la que ostenta l’esguerrat del “Combat”, i l’altre una mitra episcopal, que ens recorda aquells “orats e ignocents alt sobre un cadefal, ab les cares pintades de almàngara e de mascara, armats ab lances velles e cervalleres rovallades, e ab mitres de paper blanch sobre lur cap, a forme de bisbes” que va treure l’Hospital de Barcelona el 1461 per rebre a Carles de Viana,¹⁵ prelats de riure que afegien la seva deformitat a la inversió jeràrquica. Quatre dels tolits, [XXIV] així com el del “Combat” de Viena, van vestits amb sengles capes ornamentades amb petites cues de guineu, un altre element de fort contingut paròdic que cal relacionar amb altres comparses com la vasca “azeri dantza” o dansa de la rabosa (Caro Baroja 1984: 350-3).

[XXV] De la seva banda, els quadres de Jordaens sobre “El Rei de la Fava”, presenten tots un rei madur, rialler, en el moment de tastar/olorar el vi, [XXVI] al costat o bé hi ha la reina de bufa presidint el banquet amb una forquilla a la mà (Viena), [XXVII] o una dona que duu un infant als braços que es pixa ostensiblement (Bèlgica) o [XXVIII] ja li està torcant el cul (Brussel·les); després hi sol haver un home que vomita després de la fartanera festiva, [XXIX] una nena bevent vi, un altre que grapeja una dona amb els pits a l’aire (Hermitage), [XXX] un bufó amb barret de cascavells i marotte (Kassel), mentre tots canten al so d’un sac de gemecs.

[XXXI] Pervivències actuals d’aquestes celebracions les trobem encara vigents, d’alguna manera, en el Bisbetó i el Sermó de la Calenda dels monestirs de Montserrat i Lluc, bé que amb parlaments molt moderats i discretes accions,¹⁶

¹⁵ Jaume SAFONT, *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484)*, ed. de J.M.SANS I TRAVÉ, Barcelona, 1992, p. 131.

¹⁶ Al Monestir de Montserrat la festa se celebra per Sant Nicolau, ja no dins l’església, ans en una sala de l’Escolania, i s’ha convertit en la festa d’acolliment dels nousvinguts: actualment el Bisbetó el trien per votació els escolans entre els que s’han incorporat aquell any, i l’acompanyen el porrer, dos canonges amb birret i el vicari general, acompanyats per tres acòlits, tots del curs de 5è de bàsica.

[XXXII] o a la Catedral de Burgos on s'ha recuperat la tradició d'escollir l'"Obispillo" el dia dels Sants Innocents entre els nens de l'Escolania Pueri Cantores,¹⁷ [XXXIII] mentre que, fora de l'àmbit eclesiàstic, els "obispillos" populars campen pel País Basc, [XXXIV] de vegades cavalcant un rossí, com a Segura.

[XXXV] La tradició de reietons efimers perviu arreu d'Europa, particularment com a Reis de la Fava: aquest de Navarra és envoltat de bisbetons, o [XXXVI] aquest Rei de la fava i reina del pèsol de la "Twelfth Night" o celebració de l'Any Nou a Bankside, Londres, o aquests altres de l'Epifania [XXXVII] o Carnaval [XXXVIII].¹⁸

[XXXIX-XL] En la cultura islàmica (ho acabo de veure a Istanbul) hi ha els nens-prínceps d'un dia que es passegen disfressats amb capa, ceptre i corona en la jornada festiva que culminarà amb la seva circumsció (*sünnet*) segons tradició mussulmana.

No fa tant de temps moltes altres poblacions recordaven aquestes festivitats: al Vallespir, encara al segle XIX, el petit bisbe duia una mitra de paper "platejat y daurat" i recorria els carrers de la població recollint menjar.¹⁹ A Artana (Plana Baixa) el 27 i 28 de desembre regnava el rei de Miques, amb corona de cartró, que feia una crida satírica on ordenava coure sense foc, llaurar sense aladre, cosir sense fil, o que "ningú camine ni dret ni gitat, ni recte ni tort, ni assentat ni ajupit, ni cul per amunt ni cul per avall".²⁰ Encara avui en dia, a la zona de Tras-os-Montes (nordest de Portugal), els joves celebren la diada de St.Esteve o la jornada de Cap d'Any amb comparses i màscares d'antiga estirp. És la *Festa dos Rapazes*, que inclou tota mena d'actes paradramàtics, des de la coronació d'un rei efímer (*O rei novo* d'Ouzilhão), a tota mena de seguicis burlescos i mascarades com els *Caretos* ('diables') de Varge (Bragança) o Podence (Macedo de Cavaleiros) o els *Chocalheiros* ('indiscrets') de Bemposta i Val do Porco (Mogadouro), proveïts de màscares diabòliques i bufes de porc inflades per

¹⁷ Entre altres escomeses, l' *Obispillo* rep als nous integrants del cor al convent de Santa Clara, visita l'arquebisbe a la Catedral i després a l'alcalde i, des del balcó de l'Ajuntament, fa un parlament edulcorat on reivindica els drets dels nens.

¹⁸ 'King of Bean' en anglès, 'Bohnenkönig' en alemany, 'Roi de la Fève' en francès.

¹⁹ Pep VILA, "El drama litúrgic al Rosselló", *Revista de Catalunya*, 115(1997): 119-52 (ref. p. 147).

²⁰ Alfons LLORENÇ, "Tradicions al voltant del Nadal", *El País/Quadern*, 28-XII-1986. A Vilavella de Nul.les, el pregó del rei o alcalde dels Innocents feia: "De orde de l'alcalde i el govern nou que ha entrat hui, se fa saber: que ningú estiga al sol ni a la sombra, ni dins de casa ni fora, ni anant ni estant parat, ni gitat ni dret, baix la pena de la roba remesci" (Caro Baroja 1984: 327).

copejar la gent i esquellots a l'esquena que no paren de dringar al seu pas,²¹ elements que veiem reflectits en el rei de rialles de la “Jornada obscura” de Bruegel, una pintura que, pel tema de la poda, se situa, doncs, en temps de festa hivernal, plausiblement de Carnaval, igual que “Els tolits”, en la mesura que uns baldats semblants apareixen precisament en el context carnestoltesc del “Combat entre el Carnaval i la Quaresma”. I pensem que el Carnaval és l’hereu directe de les Festes de Folls medievals, al seu torn derivades de l’antiga “Libertas Decembrica”, on convergien reis de rialles, bisbes de bufa i exaltació d’ases i estults, festivitats de capgirament de rols i valors de l’ordre establert que funcionaven com a exutori i psicodrama necessari, en la mesura que la llibertat puntual i l’igualitarisme efímer que regnaven durant unes poques jornades anunciaven el món de justícia i de bondat del més enllà, alhora que recordaven la precarietat i la fragilitat del poder i la riquesa mundans. Tot plegat en un llarg recorregut rialler i transgressor que encara ha arribat, amb més o menys vigor, fins al dia d’avui.

²¹ N’he parlat a F.MASSIP, “L’infern en escena: presència diabòlica en el teatre medieval europeu”, dins A.ROSSICH/A.SERRÀ/P.VALSALOBRE, *El teatre català dels orígens al segle XVIII*, Kassel, Reichenberger, 2001: 197-218 (p. 213 de ref.). Es pot consultar també Paula GODINHO, “A Festa dos Rapazes”, *Cultura: Revista de História e Teoria das Ideias*, X (1998): 241-254; ID., “Mordomia e reprodução festiva: o caso da Festa dos Rapazes”, *Arquivos da Memória*, 4 (1998): 35-48; Aurélio LOPES, *A Face do Caos. Ritos de subversão na tradição portuguesa*, Alpiarça, 2000. Corones o mitres de cartró, xurriaques amb bufetes o tires de pell i esquellots o cascavells són elements omnipresents en els carnivals èuscars (Caro Baroja 1984: 196-215). Recordem que ja a la Pàdua del s.XIII els esbirros d’Herodes representaven la matança dels Innocents copejant amb vessícules inflades al bisbe, canonges, escolars, homes i dones que eren a l’Església (Pietrini 2001: 32).

BIBLIOGRAFIA CITADA

Higini ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1935.

Julio CARO BAROJA, *El carnaval. Análisis histórico-cultural*, Madrid, Taurus, 1984.

Jacques HEERS, *Carnavales y fiestas de locos*, Barcelona, Península, 1988.

Jeannine HOROWITZ-Sophia MENACHE, *L'humour en chaire. Le rire dans l'Église médiévale*, Genève, Labor et Fides 1994.

Muriel LAHARIE, *La folie au Moyen Age (XI-XIIIe siècles)*, Paris, Le Léopard d'Or, 1991.

Lluís LUCERO COMAS, "Litúrgia i paralitúrgia del dia de Nadal a la Seu de Girona segons la consuetud de 1360", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV (1995): 159-81.

Francesc MASSIP, "Bucklige und Possenreisser. Narrenfeste im frühen katalanischen Theater", dins Eva ERDMANN (Hg.), *Der Komische Körper. Szenen-Figuren-Formen*, Erfurt-Bielefeld, Transcript Verlag 2003, S. 17-25.

Georges MINOIS, *Histoire du rire et de la dérision*, Paris, Fayard 2000.

Ramon MIRÓ I BALDRICH, *Teatre medieval i modern*, Universitat de Lleida, Lleida, 1996.

Sandra PIETRINI, *I giullari nella vita e nell'immaginario medievale*, Cd-rom ipertestuale, Università di Firenze, Centro Didattico-Televisivo, n. 5/C, 1999.

-----, *Spettacoli e immaginario teatrale nel medioevo*, Roma, Bulzoni 2001.

Josep ROMEU I FIGUERAS (ed.), *Teatre Hagiogràfic*, 3 vols. Barcelona: Barcino, 1957.

-----, *Teatre català antic* (a cura de F.Massip-P.Vila), 3 vols. Barcelona: Curial-Institut del Teatre 1994-1995.